

сбору документов, а также важным информационным центром Германии, где хранятся в том числе пражские издания Ф. Скорины – конволют из 11 книг. Выставка изданий Ф. Скорины проходила в музее книги Национальной библиотеки Беларуси и Национальном историко-культурном музее-заповеднике «Несвиж».

The article is a resume of the paper read during the exhibition opening "Francysk Skaryna: journey back home" on October, 4, 2012 at the National Library of Belarus. The books from Verhnelyzitskaya Scientific Library (Görlitz, Germany) are presented at the exhibition. This library originates at the beginning of the 18th c. Now it is one of the main document collecting centers as well as an important information center of Germany. Prague issues of Francysk Skaryna – convolute of 11 books – are also kept here. The exhibition of Francysk Skaryna editions was organized in the Book Museum of the National Library of Belarus and at the National History and Culture Museum-Reserve "Nyasvizh".

Клімаў І.П. (Мінск)

**УКРАЇНСКА-БЕЛАРУСКІ ДРУКАВАНЫ ЗБОРНІК
У СКЛАДЗЕ ПСАЛТЫРА І НОВАГА ЗАПАВЕТУ
НА ЦАРКОУНАСЛАВЯНСКАЙ МОВЕ
(КАНЕЦ XVI – ПАЧАТАК XVIII ст.)**

Сярод украінскіх і беларускіх кірылічных друкаў XVI–XVIII стст. маецца цэлая серыя выданняў, аднолькавых паводле складу тэкстаў і прынцыпаў іх афармлення. Аднак існаванне гэтай серыі чамусьці не прыцягнула ўвагі даследчыкаў¹. Прычына гэтаму, напэўна, адсутнасць друкарскага адзінства ў розных выданнях серыі. Між тым, іх аб'ядноўвае агульнасць зместу і прызначэння. Пры гэтым самі помнікі даўно і добра вядомыя спецыялістам і

¹ Толькі Я. Ісаевіч адзначыў наяўнасць шэрагу перавыданняў (далёка не ўсіх) аднаго зместу [1], але не аб'яднаў іх у адну серыю [2]. А аўтары энцыклапедыі «Острозька Академія» нават не звярнулі ўвагі і на перавыданні першага друку гэтай серыі, што выйшаў якраз у Астрогу [3].

паасобку неаднаразова апісваліся ў каталогах кнігадрукаў². У дадзенай працы ўпершыню зроблена спроба разглядзець гэтыя помнікі не толькі як шэраг аднолькавых ці блізкіх выданняў (або перавыданняў), але і як адзіны зборнік, які дагэтуль яшчэ не апісваўся ў спецыяльнай літаратуры. Яго існаванне – выдатны прыклад арыгінальнасці выдавецкай культуры Украіны і Беларусі, выключнае дасягненне яе філалагічнай і тэалагічнай думкі, а некаторыя з выданняў зборніка яшчэ і важныя здабыткі старабеларускай мовы.

Гэты зборнік складаецца з тэкстаў Псалтыра і Новага Запавету (напэўна, магчыма і адваротная паслядоўнасць – Новы Завет і затым Псалтыр). У славянскім свеце такі зборнік выдаваўся кірыліцай выключна на тэрыторыі Украіны і Беларусі (Астрог – Вільня/Еўе – Куцэйна – Кіеў) з канца XVI да першай трэці XVIII ст. За межамі гэтага арэалу зборнік да XVIII ст. больш нідзе кірыліцай не друкаваўся. Таму яго нельга аднесці да сталага рэпертуару кніг Slavia Orthodoxa. Тым не менш гэты кірылічны зборнік даволі шырока прымаўся ў славянскім свеце: ён зберагаецца ў кнігасховішчах не толькі Беларусі (а таксама Літвы) і Украіны, але і Расіі, Румыніі, Славакіі і каталіцкіх краін (Польшчы, Чэхіі), а таксама трапляе на Балканы (Сербія, Балгарыя) і з’ездку нават у кнігазборы асобных заходнееўрапейскіх дзяржаў. Правененцыі на яго старонках сведчаць, што ўладальнікамі зборніка з’яўляліся не толькі свецкія асобы (шляхта, дваране, мяшчане і інш.), але і праваслаўнае духавенства³.

² У дадзенай працы выкарыстоўваюцца наступныя каталогі: «Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами» [4] – ахоплівае кірылічнае кнігадрукаванне да сярэдзіны XVII ст.; «Старопечатные кириллические издания XVI–XVIII в.» [5] – толькі старадрукі Беларусі; «Пам’яткі книжковаго містэцтва» [6] – толькі старадрукі Украіны; «Издания кирилловского шрифта второй половины XVI века» [7] – толькі кірылічныя друкі другой паловы XVI ст.; «Каталог белорусских изданий кирилловского шрифта XVI–XVII вв.» [8] – толькі беларускія друкі XVI – першай паловы XVII ст.

³ Так, паводле правененцый на паасобніках зборніка яго ўладальнікамі выступалі царкоўнікі: сярод уласнікаў выдання 1596 г. згадваецца чарнец/інак Нікан, тамсама маецца запіс: *Сею книгу Новой Завет продал чернец Онтоней Корсаков диякону за...* [9]; на выданні 1652 г. маецца запіс 1656 г.: *...сие книгу Псалтир толковую великую... Никон патриарх*

Сама ідэя змясціць пад адну вокладку дзве найважнейшыя часткі Бібліі – Псалтыр і Новы Запавет – узнікла ў праваслаўных колах у часы Рэфармацыі. Новы Запавет – аснова хрысціянскай дактрыны і тэалогіі, а Псалтыр – аснова набажэнства хрысціянскай царквы. Хаця лютаранства крыху прынізіла значэнне любых старазапаветных кніг, высунуўшы на пярэдні план Новы Запавет, але Кальвін вярнуў Псалтыру належную вартасць у пратэстантызме – з-за выключнай рэлігійнай эмацыянальнасці і вобразнасці гэтай біблейнай кнігі. Відаць, менавіта падобныя ідэі паўплывалі на выпуск пад адной вокладкай Псалтыра і Новага Запавету, хаця гэта нераўнаважныя тэксты паводле свайго аб’ёму: Новы Запавет больш чым у пяць разоў пераўзыходзіць Псалтыр. Аднак у заходнеўрапейскім друку XVI ст. такі зборнік невядомы⁴, і таму яго трэба лічыць уласна ўсходнеславянскім здабыткам. Здаецца, што ідэя такога зборніка прыйшлася не зусім даспадобы адэптам Контр-рэфармацыі, паколькі каталікі не выдавалі гэтыя два аддзелы Святога Письма адной кнігай; не выпускалі яго і ўніаты. Напэўна, з гэтай прычыны такі зборнік прадстаўнікі праваслаўя Украіны і Беларусі актыўна публікавалі ў сваіх друкарнях на працягу паўтара стагоддзя. Але такі зборнік не выдавалі і ў Масковіі, што, аднак, абумоўлена іншымі прычынамі: арыентацыяй маскоўскага друку на царкоўна-літургічныя выданні пры поўным ігнараванні кніг для прыватнага чытання [10]. Але цікава, што і ў Расійскай Імперыі (без уліку Кіева) на працягу ўсяго XVIII ст. не было, здаецца, ніводнай публікацыі такога зборніка, хаця паасобку гэтыя біблейныя тэксты выдаваліся там бясконца (напрыклад, адзін Новы Запавет шмат разоў друкаваўся ў Маскве і Кіеве з канца XVII ст. і ў XVIII ст.). З гістарычных крыніц вядома, што ў XVII ст. беларускія ці ўкраінскія новыя запаветы з псалтырамі (у выглядзе

московский и всяя Великия и Малыя... дал в монастырь ставропигиальный... [11]; на выданні 1692 г. прысутнічае запіс: *...ксежа Соколинский благословил и отдал сию книгу...* [12].

⁴ Прагляд раздзела біблейных публікацый у каталогах старадрукаў (на прыкладзе «Short-Title Catalogue» Брытанскага музея/бібліятэкі) паказаў, што ў XVI ст. выданняў з такім складам біблейных тэкстаў не існавала ў італьянскім, французскім, нямецкім ці галандска-фламадскім друку [13].

адной кнігі) увозіліся на продаж у Масковію і выкарыстоўваліся там як у царкве, так і ў асабістым ужытку⁵.

Для зборніка тэксты біблейных кніг – Псалтыра і Новага Запавету – украінскія і беларускія выдаўцы запазычылі з тагачасных службовых выданняў на царкоўнаславянскай мове – без сумнення таму, што гэта служыла гарантыяй прававернасці і праваслаўнасці ўсяго зборніка (інакш бы яго было проста немагчыма рэалізаваць). Новазапаветны тэкст адпавядаў тагачасным выданням службовых Тэтраевангелля і Апостала. Ён публікаваўся з лекцыянарнай размёткай (у тым ліку з разбіўкай на перыкопы (црксл. *зачало*), але звычайна без разбіўкі на вершы), неабходнай для набажэнства: з назвамі царкоўных службаў, пазначэннямі іх пачатку і канца (звычайна, на маргінэсе). Напрыканцы Новага Запавету змяшчаліся некаторыя дапаможныя для набажэнства тэксты: 1) саборнік (менеалог, ці месячаслоў) «на 12 месяцаў», гэта значыць пералік чытанняў на нерухомыя святы года, ад верасня да жніўня; 2) паказчык царкоўных чытанняў (так званае «Сказанне евангельскім главам») – пералік евангельскіх і апостальскіх перыкопаў для ютрані на кожны тыдзень усяго года; 3) пачатак чацверадзясятніцы; 4) паказчыкі царкоўных спеваў: пракімнаў і алілуярыяў, антыфонаў і да т. п. Інакшае паходжанне ў зборніку меў тэкст Апакаліпсіса, які паводле візантыйскай традыцыі не выкарыстоўваўся для набажэнства (ён доўга быў на ўсходзе хрыс-

⁵ Адзін з найбольш вядомых эпизодаў – гісторыя са збытам гэтага зборніка ў Маскве [14]. У 1653 г. манахі Куцеінскага манастыра прыбылі ў Маскву з возам (аж 530 паасобнікаў) куцеінскага выдання 1652 г. і не здолелі яго хутка распрадаць. Таму манахі «білі чалом» цару, просячы выкупіць гэты наклад, што цар і загадаў зрабіць «без цэнзуры» (папярэдняга аналізу зместу на прадмет прававернасці), якой маскавіты з 1620-х гг. сталі абвясціць кнігі «літоўскага друку». На самой справе, цар гэта зрабіў з мэтай распаўсюджаць такія кнігі ў захопленых ім беларускіх і літоўскіх землях (напрыклад, для прымання прысягі ад новых падданных); вядома, што ў паход на Беларусь было ўзята не менш за 100 паасобнікаў гэтага выдання [15]. Выданне 1652 г. патрыях Нікан таксама ўкладаў у 1656 г. у новазаснаваны ім манастыры (Іверскі, Хросны Анежскі, Васкрасенскі Новаіерусалімскі), куды скіроўваліся манахі-выхадцы з Беларусі і Украіны [16]. Параўнайце таксама працытаваны вышэй у зносы запіс патрыярха Нікана на адным з паасобнікаў зборніка.

ціянскага свету не зусім кананічнай кнігай), а таму не падзяляўся на перыкопы, толькі на раздзелы. Тэкст Апакаліпсіса, што меў на царкоўнаславянскай мове багатую традыцыю перакладаў, быў узяты паводле той версіі, якая прызначалася для выдання ў Астрожскай Бібліі 1580–1581 гг. Таксама пры новазапаветных творах знаходзіліся так званыя гістарычныя прадмовы⁶, а пасля іх да буйных частак Новага Запавету змяшчаліся пералікі іх зместу (паводле кароткіх (богаслужбовых) назваў перыкопаў); натуральна, што Апакаліпсіс такога пераліку не меў. Старазапаветны тэкст у зборнік быў уключаны паводле службовага Псалтыра з разбіўкай на 20 кафізмаў (цыклы з некалькіх псалмоў), пры гэтым кожны з псалмоў і кожная кафізма суправаджаліся кароткімі анатацыямі зместу, а кожны псалом быў падзелены на вершы. Пасля Псалтыра ў якасці дадатку публікаваліся так званыя 10 біблейных песень (невялікіх урыўкаў з розных кніг Старога і Новага Запаветаў, іх пералік гл., напр.: [17]). Напэўна, галоўную асаблівасць усяго зборніка складалі ўказанні паралельных месцаў, якія змяшчаліся на палях (мінімальна яны сустракаліся ў Апакаліпсісе). Менавіта гэта мусіла спрыяць больш удумліваму і супастаўляльнаму чытанню найважнейшых тэкстаў хрысціянскага Святога Письма. Іншую асаблівасць зборніка складала разбіўка новазапаветнага тэксту не толькі на перыкопы, але і на раздзелы (црксл. *глава*), што ўзыходзіць да заходніх крыніц.

Сам зборнік на Украіне і Беларусі выдаваўся двума фарматамі: кішэнным (8°) – для асабістага, прыватнага чытання – і настольным (4°), прызначаным яшчэ і для богаслужбовага ўжытку, што было, відаць, уласнай навацыяй усходнеславянскіх выдаўцоў. У гэтым выпадку тэкст Новага Запавету забяспечваўся большай колькасцю дадатковых тэкстаў, больш падрабязнай лекцыянарнай разметкай біблейнага тэксту, а таксама большым памерам шрыфту, што і рабіла магчымым яго выкарыстанне ў набажэнстве. У прадмовах да выданняў зборніка падкрэслівалася, што дадатко-

⁶ Такія прадмовы называюцца гістарычнымі таму, што яны не напісаны выдаўцамі, а належаць (або прыпісваюцца) выдатным царкоўным аўтарам старажытнасці (хаця звычайна большасць з іх публікавалася ў зборніку як ананімныя). Такія прадмовы з даўняга часу функцыянавалі ў царкоўным пісьменстве і часта ўспрымаліся праваслаўнымі кніжнікамі як традыцыйны і неад’емны дадатак Святога Письма.

выя тэксты прызначаюцца *людемь подорожнымь до ш^т право-ван^а набоженства* (выданне 1611 г. [18]) ці, больш агульна, што *в малой книзѣ и дробнымь дрѣкомь для подоро^жного оуживан^а потреб^ють* (выданне 1623 г. [19]). Такім чынам, зборнік фармальна (і першапачаткова) прызначаўся для вандроўнікаў неза-лежна ад свайго фармату.

Пры выданні зборніка ўкраінскія і беларускія друкары практыкавалі важны тэхналагічны падыход: асобную фаліяцыю (пагінацыю) кожнай з тэматычных частак кнігі. Гэта дазваляла пры патрэбе падзяляць выданне на кавалкі, кожны з якіх мог рэалізоўвацца на рынку і функцыянаваць самастойна, або мяняць сваё месца ў межах кодэкса. Таму нямала паасобнікаў такога выдання сустракаецца ў няпоўным выглядзе (без Псалтыра ці Новага Запавету) або нават у інакшым складзе (напачатку Новага Завету, затым Псалтыр)⁷. Напэўна, уладальнікі выдання падзялялі яго часткі на яшчэ больш дробныя кавалкі (Тэтраевангелле і Апостал). Звычайна асобную фаліяцыю (пагінацыю) мела і частка пасля Новага Запавету, дзе змяшчаліся літургічныя дадаткі. Апрача таго, згодна з тагачаснай выдавецкай культурай Украіны і Беларусі да выдання магла дадавацца напачатку яшчэ адна частка – тытульна-прадмоўны комплекс (тытульны ліст, дэдыкацыя і/ці прадмова да чытача, ілюстрацыі – часам з гербамі і эмблематычнымі вершамі); гэты комплекс (як правіла, невялікі – 6–10 аркушаў) таксама меў асобны лік аркушаў ці старонак. Гэта, між іншым, дазваляла выдаўцам з лёгкасцю (за)мяняць тытульна-прадмоўны комплекс, змяшчаючы пры патрэбе дэдыкацыі і гербы для новых (або розных) мецэнатаў ці фундатараў. Не выключана, што пры экспарце кніг у Масковію гэты комплекс мог проста выдаляцца.

Вядомы нават выпадак, калі ў склад зборніка быў прыплецены Псалтыр іншага выдання (не звязанага са зборнікам) з крыху інакшым наборам шрыфту і некаторымі інакшымі застаўкамі [20]. Гэта адбылося ў еўеўскім выданні 1641 г., дзе да Новага Запавету быў прыплецены Псалтыр, выдадзены ў Вільні каля 1628–1629 гг. фарматам 8° [21]. На думку В. Лук’яненкі, гэта здарылася яшчэ ў друкарні (верагодна, з прычыны недахопу псалтыроў для сшывання з новымі заветаў) і закранула толькі невялікую частку накладу [22].

1. Упершыню зборнік з Псалтыра і Новага Запавету быў надрукаваны Іванам Фёдаравым на Украіне (Астрог, 1580) фарматам 8°. Нават у загаложку на тытульным лісце было падкрэслена першыства Новага Запавету, хаця паводле выдаўцоў парадак біблейных кніг мусіў быць адваротны: *Книга новаго завѣта. в неиже напреди Псалмы блженнаго двѣа прѣрка и црѣл* (апісанне і склад тэкстаў гл.: [23], падрабязнае апісанне гл.: [24])⁸. Тут упершыню ў кірылічным друку (калі не лічыць пратэстанцкае Евангелле, выдадзенае Васілём Цяпінскім каля 1574 г.) тэкст Новага Запавету быў апублікаваны з разбійкай на раздзелы, а таксама меў на маргінэсе паралельныя месцы (паводле раздзелаў). Аднак выданне хаця і мела саборнік, яшчэ было пазбаўлена многіх дапаможных тэкстаў, дададзеных іншымі выдаўцамі пазней.

Новазапаветны тэкст у выданні, здаецца, тоесны з Астрожскай Бібліяй, якая друкавалася ў той самы час (1580–1581), хаця і мае некаторыя неістотныя разыходжанні з ёй. Ужо І. Агіенка адзначыў, што тэкст у двух выданнях неаднолькавы і адрозніваецца па меншай меры ў правапісе; пры гэтым тэкст Астрожскай Бібліі не заўжды лепшы за тэкст у кішэнным выданні [25]. Але няясна, ці меў ён на ўвазе нова- або старазапаветны тэкст. Пазней Я. Ісаевіч сцвярджаў наяўнасць тэксталагічных разыходжанняў паміж публікацыямі Новага Запавету [26], аднак прыведзеныя ім прыклады [27] тычыліся старазапаветных фрагментаў (а менавіта 10 біблейных песень, што дадаваліся да Псалтыра і мелі ўласную тэксталагічную гісторыю). Назіранні над новазапаветнымі тэкстамі паказалі адсутнасць тэксталагічна значных разыходжанняў паміж зборнікам і Астрожскай Бібліяй пры наяўнасці некаторых арфаграфічных адрозненняў паміж імі [28]. Верагодна, што арфаграфія Бібліі яшчэ не выпраўлялася (яна крыху больш архаізаваная), калі выдаваліся Псалтыр і Новы Завет. Або можна дапусціць, што выдаўцы свядома пакінулі ў зборніку тэкст, больш звыклы для ўсходнеславянскага чытача.

У сваёй прадмове да малафарматнай кнігі яе друкар Іван Фёдараў прыпісаў князю Канстанціну Астрожскаму ініцыятыву вы-

⁸ У Мінску маюцца два паасобнікі: Нацыянальны гістарычны музей Рэспублікі Беларусь (НГМ Рэспублікі Беларусь), інв. № 10278/20; Цэнтральная навуковая бібліятэка імя Я. Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі (ЦНБ НАН Беларусі), Нр-121/Ср1708 (абодва без Псалтыра).

пуску зборніка: *распалаемъ многою любовію достохвално желаніе подвижнѣль еси ѿ бл҃гоч҃тивыи кн҃же...* (арк. 2), *Понѣди҃ еси насъ недостойны҃ выше нашеА мѣры на сіе дѣло.* (арк. 2а – 3), *...оустремихсА нерассѣднымъ помышленіемъ” вашего бл҃гоч҃тіе повелѣніе сътворити* (арк. 3), *...повелѣніемъ вашего бл҃гоч҃тіА совождѣихъ въ единѣсію вещь* (арк. 3а). Праўда, друкар адзначае, што яму самому прыходзіла ў галаву такая думка, але з боязі ён не рашыўся яе рэалізаваць: *...азже есмь члкъ грѣшень и немоцень боАхсА начати таковаА ... паже выше силы моеА начати и немоцна дерзнѣти* (арк. 3). Ці сапраўды князь падаў ідэю стварыць такі зборнік, ці ён толькі санкцыянаваў яго выпуск, цяпер цяжка высветліць. Вядома, што над выданнем Астрожскай Бібліі 1580–1581 гг. працавала цэлае кола асоб⁹. У любым выпадку рашэнне выпусціць у свет такі зборнік было невыпадковае. Невялікае, фактычна кішэннае выданне ў пэўным сэнсе ўраўнаважвала манументальную Біблію, недасяжную асобнаму чытачу з прычыны яе каласальнага аб’ёму (а таксама вагі) і высокай цаны. Замест яе чытач атрымліваў зручную і адносна танную кніжку-зборнік найважнейшых твораў Святога Письма. Таму выданне такога зборніка мела яшчэ адну мэту – душыпастырскую. Менавіта такі зборнік, на думку Івана Фёдарова, мог спрыяць пашырэнню ў грамадстве сапраўднага дабрачэсця (на чым, дарэчы, асабліва настойвалі пратэстанты): *Пачеже въ нынѣшнее время, посредѣ рода строплива и развращенна, еже толицемъ нерадѣніемъ къ савѣдемъ гдѣ нашего іс хв сѣпротивленіе пріемлюще, растерзають немилостивнѣ црковь бж҃ію, и възмѣцають нецадно стадо его...* (арк. 2), – тут пад драпежнікамі маюцца на ўвазе, хутчэй за ўсё, пратэстанты.

Пра нетыповы характар выдання сведчыць і канкарданц, складзены нейкім Цімафеем Міхайлавічам¹⁰ і яўна дапасаваны да збор-

⁹ Пра лік і склад рэдактараў Астрожскай Бібліі можна толькі меркаваць: апрача шэрагу вучоных грэкаў-царкоўнікаў называюцца Іван Фёдарав, Герасім Сматрыцкі, Васіль Суражскі, нейкі Ян (Іван) Матавіла і іншыя, нават Міхайла Гарабурда і Андрэй Рымша [29].

¹⁰ Пра асобу і нават паходжанне Цімафея Міхайлавіча практычна нічога невядома. Паводле розных звестак мяркуюць, што ён мог быць слугой Міхайлы Гарабурды (што малаверагодна), або дзякам ці святаром з Полацка [30].

ніка¹¹, паколькі выдадзены з ім адным фарматам 8° і апублікаваны тады ж (Астрог, 1580): *Книжка, собраніе вещей нѣжнѣишихъ въкратцѣ скорого ради обрѣтеніа въ книгу новаго завѣта, по словесемъ азбѣки* (апісанне і склад тэкстаў гл.: [31]). Канкарданц падае ў алфавітным парадку асобныя імёны, рэлігійныя тэрміны, назвы рэалій і цэлыя фразы з указаннем раздзелаў і перыкопаў новазапаветнага тэксту, дзе яны сустракаюцца¹². Такі тып выдання быў уласцівы заходняму свету (там канкарданцы называліся яшчэ індэксамі, або інвентарамі), але ў праваслаўных славян ці румын ён да таго ніколі не сустракаўся. Цімафей Міхайлавіч працаваў даволі вялікую працу, падаўшы спасылкі яшчэ і па перыкопах, што было больш дакладна (праўда, на той час на Захадзе існавала шмат публікацый з указаннем паралельных месцаў паводле вершаў, іх сучасная разбіўка ўзнікла толькі ў сярэдзіне XVI ст.). Як высветліў Я. Ісаевіч, у сваёй рээстравай працы складальнік у асноўным карыстаўся польскімі даведнікамі: канкарданцам з Брэсцкай Бібліі (1563) і слоўнікам з Новага Завету (Кракаў, 1577) у перакладзе Мартына Чаховіца [32]. Пры гэтым у астрожскім канкарданцы сустракаюцца парушэнні алфавітнага парадку, няўдалы выбар ключавых слоў з цытат, рэдагаванне і змены формы саміх цытат [33]. Верагодна, Цімафей Міхайлавіч сваю працу рабіў спехам і не меў мажлівасці добра апрацаваць тэкст.

2. Выданне І. Фёдарова ў тым самым фармаце 8° было перадрукавана каля 1596 г. на Беларусі (у Віленскай брацкай друкарні) пад загалоўкам *Книга нового завѣта. В ней же напреди Псалмы блаженнаго Давда пророка и црѣ* (апісанне і склад тэкстаў гл.: [34])¹³. Пры гэтым выдаўцы імкнуліся паслядоўнічаць астрожскаму друку ў шрыфце і ілюстрацыях [35], а таму ў тэксце і змесце ніякіх дадаткаў ці істотных адхіленняў не рабілі (напрыканцы

¹¹ З 19 ацалелых зараз паасобнікаў гэтага выдання 15 прыплеценыя да астрожскага Псалтыра і Новага Завету 1580 г. [36].

¹² Некаторыя аўтары пішуць, што ў кніжцы маюцца спасылкі на Псалтыр і яго кафізмы [37], але такіх спасылак у канкарданцу не заўважана.

¹³ У Мінску маюцца два паасобнікі: НГМ Рэспублікі Беларусь, інв. № 10278/27 (толькі Апостал) і № 10278/28 (толькі Псалтыр і Тэтраевангелле).

было дададзена толькі «Сказанне»). Выданне таксама не мела прадмовы ці пасляслоўя выдаўцоў.

3. Пры перавыданні тэксту зборніка ў Еўі ў 1611 г. (на тытульным лісце выхад датаваны 01.08.1611 г.)¹⁴ праваслаўнае Віленскае брацтва наважылася на значную навацыю – выпуск кнігі буйным фарматам 4°. Гэта дазволіла папоўніць зборнік новымі дадатковымі тэкстамі, узяць тэкст у друкарскія рамкі і збяспечыць яго каментарыем. Выданне выйшла пад ранейшай назвай – *КНИГА НОВОГО ЗАВѢТА. В ней же Напреди ФАЛТЫ^Р Блаже^ннаго ПРОРОКА И ЦАРЯ ДАВЫДА.* (апісанне і склад тэкстаў гл.: [38])¹⁵ – і мела два друкарскія варыянты (у адным сустрэкаюцца прагалы ў тытульна-прадмоўным комплексе) [39]. Яно мела тытульна-прадмоўны комплекс (яго публікацыю гл. [40]). Біблейны тэкст быў набраны больш буйным шрыфтам (*Литералли болшими низь пр^оты^нь, дла оуфолькгован^н взрок^с читающих* [41]) і ўпершыню для выданняў зборніка ўзяты ў наборныя рэйкі. Таксама ў гэтым выданні ўпершыню з’яўляецца яшчэ адна важная і цікавая навацыя – маргіналіі на старабеларускай мове, а таксама аргументы (анатацыі біблейных раздзелаў, у зборніку – толькі евангельскіх). Гэтыя тэксты яўна мусілі, на задуму выдаўцоў, спрыяць больш паглыбленаму разуменню тэксту Святога Письма. З’яўленне такіх маргіналій трэба разглядаць як далейшы і важны крок у

¹⁴ Выданне брацкай друкарні было перанесена з Вільні (з манастыра Святога Духа) у Еўе, у маентак аднаго з братчыкаў – заможнага пана Агінскага [42]. Менавіта туды друкарня мусіла пераехаць пасля санкцый з боку каралеўскай улады ў сувязі з публікацыяй «Трэнаса»/«Фрынаса» Мялешія Смагрыцкага [43]. У Еўі з 1611 па 1619 г. працаваў друкарскі варштат брацтва, а ў Вільні брацкія кнігі ў гэты час не выходзілі, затое ў 1620–1635 гг. брацкая друкарня дзейнічала ў Вільні, а ў Еўі кнігі не выдаваліся і з’явіліся толькі напрыканцы 1630-х гг. [44]. Апошні перыяд дзейнасці брацкай друкарні ў Еўі прыпадае на 1637–1646 гг., відаць, у сувязі са спыненнем яе працы ў Вільні – адтуль перайшлі шрыфты і гравіравальныя дошкі. Спроба распачаць брацкі друк у Вільні ў 1652 г. запатрабавала перанясення туды і друкарскага абсталявання з Еўя [45].

¹⁵ У Мінску маюцца тры наасобнікі: НГМ Рэспублікі Беларусь, інв. № 10278/21 (Псалтыр і Тэтраевангелле дэфектныя) і № 11340 (толькі Тэтраевангелле); ЦНБ НАН Беларусі, Нр-42/Op197 (у складзе Апостала (без Апакаліпсіса) і саборніка).

развіцці зборніка, яго структуры і функцыі. Праўда, пры гэтым узнікае пэўная супярэчлівасць паміж літургічнай прызначанасцю выдання і ўзмацненнем у ім індывидуальна-чытальнага кампанента: змешчаныя маргіналіі (набраныя даволі дробным шрыфтам), а таксама друкарскія рамкі яўна заміналі чытанню на адлегласці (што якраз патрэбна на літургіі). Аднак можна дапусціць, што кніга адрасавалася не столькі святарам ці дзякам, колькі вернікам, якія з дапамогай яе маглі сачыць за зместам літургіі¹⁶. Увядзенне маргіналій і больш буйнога шрыфту прымусіла выдаўцоў да пэўных навацый у афармленні. Яны выдалілі паралельныя месцы (іх пазіцыі занялі каментарыі), а пазначэнні царкоўных службаў вынеслі на маргінэс (на верх і ніж старонкі).

Пры двух наступных перавыданнях (у Вільні) праваслаўныя братчыкі ўжо вярнуліся да ранейшага дробнага фармату 8° – відаць, ён разыходзіўся лепш за выданні зборніка фарматам 4°. Натуральна, што маргіналіі і аргументы не маглі змясціцца на старонках малафарматнай кніжкі і таму апускаліся. Замест маргіналій на маргінэс былі вярнутыя паралельныя месцы.

4. Адно з перавыданняў адбылося ў 1623 г. (дэдыкацыя датаваная 27.08.1623 г.), але ўжо пад новай назвай: *НОВЫ¹⁶ ЗАВѢ⁷Г да ншего Іс Хѣ ново во мнозѣ з³ греческаго: Тцаніемъ Інокѣов⁷ С. обще^ж. обите¹, Сошествіѣ Прѣ^с. и жи⁶. Дѣа исправлений. В НЕ¹ ЖЕ И ПСА¹ ТЫРЬ на преди* (апісанне і склад тэкстаў гл.: [46])¹⁷. Выданне мела тытульна-прадмоўны комплекс (яго публікацыю гл.: [47]) і вядома ў двух друкарскіх варыянтах, якія неістотна адрозніваліся ініцыяламі на некалькіх старонках [48]. Тут упершыню сярод дадатковых тэкстаў, што змяшчаліся напрыканцы выдання, былі апублікаваныя пачатак чацверадзясятніцы, пракрім-

¹⁶ Нават малафарматныя выданні зборніка выкарыстоўваліся ў час набажэнства, што бачна па допісах на маргінэсе старонак наконт прызначэння тэкстаў для тых ці іншых культавых адпраў [49]. Не выключана, што такія допісы рабіліся менавіта вернікамі, каб сачыць за ходам набажэнства.

¹⁷ У Мінску маюцца чатыры паасобнікі: НГМ Рэспублікі Беларусь, інв. № 10278/22 (дэфектны); Нацыянальная бібліятэка Беларусі (НББ), 094/4192 (Апостал і Апакаліпсіс дэфектныя), 12рк28637 (Апостал (дэфектны) і Апакаліпсіс); ЦНБ НАН Беларусі, Нр-5/Нр126 (толькі Апостал (дэфектны) і Апакаліпсіс).

ны і алілуярыі, антыфоны. За выключэннем гэтага, ні тэкст, ні маргіналіі адметных змен не зазналі, як паказала супастаўленне гэтага друку з ранейшымі выданнямі, насуперак сцвярджэнню брацкіх выдаўцоў на тытульным лісце. У прадмове казалася, што выдаўцы апублікавалі Святое Письмо, *справивши его тако найопатрнѣи ведлѣхъ литеры и правды Греческаго Текста*¹⁸ [50]. Відаць, тут меліся на ўвазе тыя рэдагаванні («справы») літургічных тэкстаў паводле грэчаскіх крыніц, якія з пачатку XVII ст. сталі весціся ў Кіеўскай мітраполіі. Ці сапраўды зрабілі гэтую справу самі віленскія выдаўцы, ці яны толькі пакарысталіся якім-небудзь са страцінскіх або лаўрскіх выданняў, невядома (гэта здольны паказаць толькі далейшыя даследаванні).

5. Наступнае перавыданне братчыкі здзейснілі ў 1641 г. (дэдыкацыя падпісаная 08.01.1641 г.) у Вільні і Еўі (маюцца паасобнікі, выхад якіх пазначаны ці тым, ці другім месцам)¹⁸ (апісанне і склад тэкстаў гл.: [51])¹⁹. Выданне паўтарала папярэдні друк, адрозніваючыся хіба што ў назве: *НОВЫИ ЗАВѢТЪ Г҃а и҃суса Х҃а: в " нем " же и Фалтырь, Ново и҃дасѧ, в " по҃зѣ вси", найпаче же Православныи, Трѣдолюбіемъ Інокѡвъ, общежителныи обителнн Сошествіи Престѡго и животворѡщаго Дѡха. Яно мела тытульна-прадмоўны комплекс (яго публікацыю гл.: [52]) і вядома ў двух друкарскіх варыянтах з пазначэннем месца друку то як в " Вевю, то як в " Вилни [53]. Параўнальна з папярэднім выданнем тут пасля саборніка адсутнічала толькі «Сказанне» [54].*

6. Новае выданне зборніка ўбачыла свет ужо ў друкарні Багаўленскага манастыра ў Куцейне ў 1652 г. (дэдыкацыя падпісана 05.08.1652 г.) і выйшла зноў буйным фарматам 4°. Назва друку

¹⁸ На думку В. Лук'яненкі, брацкія выданні першай паловы XVII ст., пазначаныя месцам друку ў адным накладзе як Еўе ці Вільня. друкаваліся толькі ў адным месцы [55]. На самой справе (на суперак меркаванням у спецыяльнай літаратуры) адначасова дзейнічалі не дзве брацкія друкарні, а адна – брацтва Святога Духа, але ў розных месцах: Вільні, стаўрапігійным манастыры Сашэсця Святога Духа ці ў Еўі, у манастыры Успення Прасвятой Багародзіцы [56]. Друкарскае абсталяванне пры патрэбе проста перавозілася з аднаго манастыра ў другі [57].

¹⁹ У Мінску паасобнікаў яго не маеца, апісана de-visu паводле паасобнікаў Расійскай дзяржаўнай бібліятэкі (РДБ), інв. № 1721 (поўны) і № 1724 (без Псалтыра).

адсылае да ранейшых публікацый: *НОВЫЙ ЗАВѢТЪ ГДА нашего Іс Ха: В нем же и Псалтырь* (апісанне і склад тэкстаў гл.: [58])²⁰. Выданне мела тытульна-прадмоўны комплекс у двух варыянтах, паколькі адрасавалася розным фундатарам. Куцеінскі друк з'яўляецца перавыданнем еўеўскай публікацыі і захоўвае таксама яе маргіналіі і аргументы, хаця паводле афармлення знаходзіцца бліжэй да Трыфалагіёну, выдадзенага ў куцеінскай друкарні ў 1647 г. [59]. Перыкопы вынесены на маргінэс (да таго яны звычайна публікаваліся ў межах новазапаветнага тэксту), а вось пазначэнні царкоўных службаў унесены ў новазапаветны тэкст (хаця назвы службаў захоўваюцца ў версе ці нізе старонкі); каментарыі набраны больш буйным шрыфтам, чым у выданні 1611 г. З'яўленне зборніка ў манастырскай друкарні сведчыць пра яго прызнанне з боку царкоўнікаў, што яўна звязана з новай палітыкай Пятра Магілы ў Кіеўскай мітраполіі. Да таго зборнік выпускалі толькі братчыкі (праваслаўнага Віленскага брацтва Сашэсця Святога Духа) – фактычна прыватныя асобы, цяпер жа яго публікацыю здзейснілі ва ўласнай друкарні манахі Багаяўленскага манастыра. Гэта азначала акцэптацыю зборніка царкоўнымі ўладамі, што было падкрэслена нават на тытульным лісце: *кніга выдадзена блд'веніе" же Ст'кіида": Вселе"скаго Патрїарха Ко"ста" тынопо"ска". и бголюбива": кн": Іосифа Горба"кого, еп"па. Право"*.

Гэта выданне ўбачыла свет якраз напярэдадні маскоўскай агрэсіі 1654–1667 гг. на Беларусь. Вайна прынесла страшэнныя разбурэнні і жahlівыя страты, у тым ліку і ў сферы друкарскай культуры. Кнігадрук у Беларусі і Украіне прыйшоў у глыбокі заняпад і аднавіўся толькі напрыканцы XVII ст. Выданне зборніка ў гэты час зноў вяртаецца на Украіну, якая сутыкнулася з вайной (цяпер ужо польска-казацкай, так званай Хмяльніччынай) крыху пазней за Беларусь.

7. Новае выданне, цяпер ужо малага фармату 8°, ажыццявіла друкарня Кіева-Пячорскай лаўры (1658), прадмова падпісана

²⁰ У Мінску маецца даволі шмат паасобнікаў гэтага выдання (як і наогул у свеце): НГМ Рэспублікі Беларусь, кп10278/23 (поўны, паасобнік перададзены з Масквы ў 1963 г. [60]), НББ 094/4046 (Тэтраевангелле і Апостал), 096/4100 (толькі Новы Запавет з дадаткамі), 12рк28517 (толькі Тэтраевангелле), 094/4845 (з Псалтыром); ЦНБ НАН Беларусі, Нр-26/Ор210 (поўны склад усіх частак).

20.12.1658 г. Кніжка, набраная даволі прыгожым курсіўным шрыфтам, убачыла свет пад крыху інакшай назвай: *КНИГА НОВАГО ЗАВѢТА, В ней же Фалты^о Блженна Пророка и Царя Двда* ((цытуецца паводле: [61], апісанне і склад тэкстаў гл.: [62])²¹; Яна таксама мела старонкі ў наборных рэйках і паўтарала сваім складам ранейшыя малафарматныя выданні зборніка. Аднак цяпер выдаўцы адмовіліся ад паралельных месцаў (хаця захавалі перыкопы і пазначэнні царкоўных службаў), затое ўпершыню на Украіне ўвялі падзел новазапаветнага тэксту на вершы (у Беларусі гэта ўпершыню здзейсніў Васіль Цяпінскі, [63]). *Пре^омова до читолника*, напісаная ў асноўным на царкоўнаславянскай мове, паведамляе, што Новы Запавет *тепер ново выданный с поправою и з вѣршами* (цытуецца паводле: [64]). Тут, напэўна, меліся на ўвазе тыя выпраўленні, што былі ўнесены ў новазапаветны тэкст у выніку рэдагавання богаслужбовых кніг паводле грэчаскіх узораў у часы Пятра Магілы. За выключэннем гэтых змен дадзенае кіеўскае выданне, здаецца, не адрознівалася ад ранейшых публікацый.

Гэта выданне было выпушчана яшчэ і асобнай часткай – толькі ў складзе Новага Запавету, з асобным тытульным лістом (апісанне і склад тэкстаў гл.: [65]) (дадрукоўка накладу ці, магчыма, друкарскі варыянт у адным накладзе).

8. Чарговае выданне зборніка адбылося таксама на Украіне, у лаўрскай друкарні, у 1692 г. (прадмова падпісана 03.07.1692 г.) і выйшла буйным фарматам 4°. Назва друку была наступная: *НОВЫЙ ЗАВѢТЬ, ГДА нашего ИИС ХРСТА и при немь Фалтирь* (цытуецца паводле: [66], апісанне і склад тэкстаў гл.: [67])²². Аднак выданне з'явілася цяпер ужо ў новых умовах: Кіеў (і друкарня Кіева-Пячорскай лаўры) знаходзіўся пад расійскай уладай. Таму на тытульным лісце выдання выступала «афіцыйнае» для Масковіі напісанне імя Ісуса, падавалася датаванне як паводле «стварэння свету», прынятае ў Масковіі, так і ад нараджэння Хрыста,

²¹ У Мінску маюцца два паасобнікі: НББ. 12//474(026) (толькі Апостал і Апакаліпсіс з саборнікам); ЦНБ НАН Беларусі. Нр-62/Ор362 (толькі Апостал і Апакаліпсіс з саборнікам).

²² У Мінску маецца амаль поўны паасобнік: ЦНБ НАН Беларусі, Нр-155/Ср1737 (толькі без тытульнага ліста і прадмовы – яны апісаныя de-visu паводле паасобніка РДБ, інв. № 1729 – поўны).

уласцівае Украіне і Беларусі таго часу; згадваліся расійскія самаўладцы Іван ды Пётр Аляксеевічы, а на адвароце тытульнага ліста быў змешчаны царскі герб. Змены адбыліся ў складзе і змесце зборніка. Перш за ўсё быў зменены тытульна-прадмоўны комплекс. Дэдыкацыя і прадмова да чытача (*предословіе къ читателю*) напісаныя на штучнай царкоўнаславянскай мове, пазбаўленай любых беларуска-ўкраінскіх украпванняў, а на апошнім аркушы змешчана кароткае пасляслоўе пра перавыданне кнігі ў часы архімандрыта Мялета Вуяхевіча. Дэдыкацыя, адрасаваная *Бж҃ією мл҃тїю Пресвѣтлѣйшым и Державнѣйшым Великимъ Гѣдремъ, Црѣмъ и Великимъ Кнѣзѣмъ*, падпісаная Мялетам, архімандрытам Кіеўска-Пячорскай лаўры *съ всею ѿ Хр҃тѣмъ Братією*. Нягледзячы на буйны фармат, адсутнічалі старабеларускія маргіналіі і аргументы – на іх месца былі вынесены пазначэнні царкоўных службаў. Усе каментарыі да Псалтыра пададзены толькі на царкоўнаславянскай мове і ўзятыя (у выглядзе цытат) з твораў Айцоў Царквы, пры гэтым на маргінэсе ўказаны імёны гэтых Айцоў. Падобнае спрашчэнне структуры і выгляду, змена мовы каментарыяў і тытульна-прадмоўнага комплексу адпавядалі палітыцы царскіх улад па ўніфікацыі царкоўных кніг Украіны з маскоўскімі [68]. Старонкі яшчэ маюць лінейныя рамкі, а лік ілюстрацый нават пабольшаў. Аднак гісторыя зборніка яўна хілілася ў заняпад.

9. Апошняе выданне зборніка нават праблематычна ўказаць, дзе з'явілася. У 1732 г. у лаўравай друкарні выйшла маляўнічая (у дзве фарбы) публікацыя Новага Запавету *съ приобщеніемъ Псалтыра* (апісанне гл.: [69])²³. Знікла выдавецкая прадмова (і наогул прадмоўны комплекс), а на тытульным лісце паведамлялася, што кніга выпушчана *Бл҃гѣвенією же стѣйшаго правительствѣющаго СВНУДА*. Гэта было выданне, цалкам аналагічнае новым заповітам, якія сталі друкавацца з канца XVII ст. у Маскве, Кіеве і іншых гарадах Расійскай Імперыі. Аднак нечакана блізка паводле стылю афармлення да зборніка знаходзіцца выданне Новага Запавету і Псалтыра (Санкт-Пецярбург, 1740)²⁴. Яно надрукавана

²³ У Мінску паасобнікаў яго не маецца, апісанне de-visu паводле паасобніка РДБ, інв. № 1704 (толькі Новы Завет).

²⁴ У Мінску паасобнікаў яго не маецца, апісанне de-visu паводле паасобніка РДБ, інв. № 2702 (толькі Евангелле).

Ў дзве фарбы, мае нумарацыю вершаў і захоўвае наборныя рэйкі. З таго часу ў праваслаўным свеце гэты зборнік кірыліцай, здаецца, больш ужо не выдаваўся.

Магчыма, што ў новых умовах зборнік страціў былую актуальнасць, перастаў быць запатрабаваным чытачом. Паводле сваёй структуры і выгляду выданні 1732 і 1740 гг. вельмі наблізіліся да новых запаветаў, што, як адзначалася, масава выдаваліся ў Маскве, Кіеве, Чарнігаве з канца XVII ст. Такія выданні мелі тэкст у друкарскіх рамках, падзел на вершы, раздзелы і перыкопы, пазначэнні на маргінэсе (звычайна ўнізе) царкоўных службаў (крыху спрошчана) і фактычна замянілі зборнік. Ці былі гэтыя новыя запаветы створаны на яго ўзор – пакуль пытанне.

Зборнік у складзе Псалтыра і Новага Запавету з'явіўся ва ўсходніх славян у другой палове XVI ст. пад уплывам некаторых ідэй Рэфармацыі, такіх як асабістае знаёмства з тэкстам Святога Письма і яго індывідуальнае чытанне. Аднак у многім узнікненню зборніка спрыяла і выданне манументальнай Астрожскай Бібліі, якое зборнік мусіў ураўнаважваць сваім кампактным ды дасяжным выглядам. Ён хутка быў узяты на ўзбраенне праваслаўнымі коламі Беларусі ды Украіны і стаў фактычна іх своеасаблівым адказам каталіцкаму свету. Аднак гэта навацыя не ўкаранела ў Маскве, якая хаця і прымала такі зборнік, але самастойна яго ніколі не выдавала. Малафарматная версія (8^о) гэтай кнігі адрасавалася індывідуальнаму чытанню (у тым ліку ў вандроўцы), тады як вялікафарматная версія (4^о) яўна дапускала і літургічнае выкарыстанне друку. Гэта сведчыць пра памкненне выдаўцоў дыверсіфікаваць выданне, надаць яму рознафункцыянальны аспект, што магло быць абумоўлена як запатрабаваннямі рынку, так і іх асветніцкімі памкненнямі. Увядзенне ў склад зборніка старабеларускіх маргіналій і аргументаў азначала наданне кнізе пастаральнага, дыдактычнага вымярэння, што, безумоўна, сведчыць пра высокі ўзровень тэалагічнай і філалагічнай думкі ў Беларусі ў XVII ст. і клопат пра рэлігійнае выхаванне свецкіх чытачоў. Першапачаткова створаны ў коле выдаўцаў царкоўнаславянскай Бібліі ў Астрогу, зборнік затым у асяроддзі праваслаўных братчыкаў Вільні атрымаў далейшае развіццё сваёй структуры і функцыі. Таму ён можа па праву лічыцца супольным украінска-беларускім здабыткам, важным для ўсёй усходнеславянскай культуры.

1. **Ісаєвич, Я. Д.** Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні / Я. Д. Ісаєвич. 2-е вид., перероб. і доп. Львів : Видавництво при Львівському державному університеті, 1983. С. 86–87.
2. **Ісаєвич, Я. Д.** Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми / Я. Д. Ісаєвич. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. С. 121–123, 320–321.
3. **Бондар, Н.** Новий Завіт із Псалтирем / Н. Бондар, С. Абросимова // Острозька Академія : енциклопедія. Київ, 2010. С. 259–260.
4. **Каратаєв, И. П.** Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами / сост. И. П. Каратаев. Санкт-Петербург : Типография Академии наук, 1883. Т. 1 : С 1491 по 1652 г.
5. **Голенченко, Г. Я.** Старопечатные кириллические издания XVI–XVIII в. / Г. Я. Голенченко // Книга Беларусі (1517–1917) : зводны каталог / Дзярж. б-ка БССР імя У. І. Леніна, Беларус. Савец. Энцыкл. ; [склад: Г. Я. Галенчанка, Т. В. Непарожная, Т. К. Радзевіч ; навук. рэд.: С. Х. Александровіч, Н. Б. Ватацы, І. П. Хаўратовіч]. Мінск, 1986. С. 10–192.
6. **Запаско Я. П.** Пам'ятки книжкового містечтва : каталог стародруків, виданих на Україні : [у 2 кн.] / Яким Запаско, Ярослав Ісаєвич. Львів : Вища школа ; Видавництво при Львівському державному університеті, 1981. Кн. 1 : (1574–1700). 135 с.
7. **Гусева, А. А.** Издания кирилловского шрифта второй половины XVI века : сводный каталог : в 2 кн. / А. А. Гусева ; под общей редакцией Л. И. Сазоновой ; Российская государственная библиотека. – Москва : Индрик, 2003. Кн. 1. 638, [9] с. ; Кн. 2. С. 656–1355.
8. **Каталог** белорусских изданий кирилловского шрифта XVI–XVII вв. / М-во культуры РСФСР, Гос. публич. б-ка им. М. Е. Салтыкова-Щедрина. Ленинград : ГПБ, 1973. Вып. 1 : (1523–1600) / [сост. В. И. Лукьяненко]. 197 с. ; **Каталог** белорусских изданий кирилловского шрифта XVI–XVII вв. / М-во культуры РСФСР, Гос. публич. б-ка им. М. Е. Салтыкова-Щедрина. Ленинград : ГПБ, 1975. Вып. 2 : (1601–1654) / [сост. В. И. Лукьяненко]. 266 с.
9. **Каталог** белорусских изданий кирилловского шрифта XVI–XVII вв. / М-во культуры РСФСР, Гос. публ. б-ка им. М. Е. Салтыкова-Щедрина. Ленинград : ГПБ, 1973. Вып. 1 : (1523–1600) ... С. 140.
10. **Ісаєвич, Я. Д.** Першодрукар Іван Федоров ... С. 87.
11. **Каталог** белорусских изданий кирилловского шрифта XVI–XVII вв. / М-во культуры РСФСР, Гос. публич. б-ка им. М. Е. Салтыкова-Щедрина. Ленинград : ГПБ, 1975. Вып. 2 : (1601–1654) ... С. 220.

12. **Каталог** книг кирилловской печати XVI–XVII веков / [Ленинград. гос. ун-т им. А. А. Жданова, Науч. б-ка им. М. Горького] ; сост. А. Х. Горфункель. Ленинград : Издательство Ленинградского университета, 1970. С. 59.

13. **Short-title catalogue of books printed in Italy and of Italian books printed in other countries from 1465 to 1600 now in the British Library.** London, [1958]. [repr. publ.] 1990. P. 91–104 ; **Short-title catalogue of books printed in France and of French books printed in other countries from 1470 to 1600 now in the British Museum.** London, 1924. P. 52–68 ; **Short-title catalogue of books printed in France and of French books printed in other countries from 1470 to 1600 now in the British Library: Supplement.** London, 1986. [repr. publ.] 1990. P. 11–16 ; **Short-title catalogue of books printed in the German-speaking countries and of German books printed in other countries from 1455 to 1600 now in the British Museum.** London, 1962. P. 83–125 ; **Short-title catalogue of books printed in the Netherlands and Belgium and of Dutch and Flemish books printed in other countries from 1470 to 1600 now in the British Museum.** London, 1965. P. 22–34.

14. **Опарина, Т. А.** «Книги литовской печати» в «спехране» московского Кремля // Славяноведение. 2002. № 2. С. 144 ; **Лаўрык, Ю.** Кнігі і кнігазборы куцеінскага Богаяўленскага манастыра ў сярэдзіне XVII ст. / Ю. М. Лаўрык ; Нац. гіст. музей Рэсп. Беларусь. Мінск : Тэхналогія, 2012. С. 61.

15. **Опарина, Т. А.** «Книги литовской печати» ... С. 144–145.

16. Там жа. С. 145.

17. **Запаско Я. П.** Пам'ятки книжкового мистецтва : каталог стародруків, виданих на Україні : [у 2 кн.] / Яким Запаско, Ярослав Ісаєвич. Львів : Вища школа ; Видавництво при Львівському державному університеті, 1981. Кн. 1 : (1574–1700). С. 26 ; **Ісаєвич, Я. Д.** Першодрукар Іван Федоров ... С. 84 ; **Гусева, А. А.** Издания кирилловского шрифта ... Кн. 1. С. 561 ; Кн. 2. С. 1027.

18. **Прадмовы і пасляслоўі паслядоўнікаў Францыска Скарыны /** Акад. навук БССР. Ін-т літ. імя Я. Купалы : [уклад., уступ. арт. і камент. У. Г. Кароткага], Мінск : Навука і тэхніка, 1991. С. 57, 211.

19. Там жа. С. 88, 211.

20. **Каталог** белорусских изданий кирилловского шрифта XVI–XVII вв. / М-во культуры РСФСР, Гос. публич. б-ка им. М. Е. Салтыкова-Щедрина. Ленинград : ГПБ, 1975. Вып. 2 : (1601–1654) ... С. 111, 173.

21. Там жа. С. 110–113.

22. **Каталог** белорусских изданий кирилловского шрифта XVI–XVII вв. / М-во культуры РСФСР, Гос. публич. б-ка им. М. Е. Салтыкова-Щедрина. Ленинград : ГПБ, 1975. Вып. 2 : (1601–1654) ... С. 173–174.

23. **Каратаев, И. П.** Описание славяно-русских книг ... С. 211–212 ; **Запаско Я. П.** Пам'ятки книжкового мистецтва : каталог стародруків, виданих на Україні : [у 2 кн.] / Яким Запаско, Ярослав Ісаєвич. Львів : Вища школа ; Видавництво при Львівському державному університеті, 1981. Кн. 1 : (1574–1700). С. 26.
24. **Ісаєвич, Я. Д.** Першодрукар Іван Федоров ... С. 83–87 ; **Гусева, А. А.** Издания кирилловского шрифта ... Кн. 1. С. 561–563.
25. **Іларіон, митрополит.** Князь Константин Острозький і його культурна праця / митрополит Іларіон. Вінніпер : The Christian Press Ltd., 1958. С. 158.
26. **Ісаєвич, Я. Д.** Острожская Библия как памятник межславянских культурных связей / Я. Д. Исаевич // Федоровские чтения, 1981. Москва, 1985. С. 17–18.
27. **Ісаєвич, Я. Д.** Першодрукар Іван Федоров ... С. 84.
28. **Климов, И. П.** Московский оригинал церковнославянского текста в старобелорусском «Евангелии Тяпинского» / И. П. Климов // Лингвистическое источниковедение и история русского языка : сб. ст. / Рос. акад. наук, Ин-т рус. яз. им. В. В. Виноградова. Москва, 2003. С. 377.
29. **Кралюк, П.** Біблія Острозька / П. Кралюк, Р. Торконяк, І. Пасічник // Острозька Академія : енциклопедія. Київ, 2010. С. 46–48.
30. **Кралюк, П.** Михайлович Тимофій / П. Кралюк // Острозька Академія : енциклопедія. Київ, 2010. С. 231.
31. **Каратаев, И. П.** Описание славяно-русских книг ... С. 212–213 ; **Запаско Я. П.** Пам'ятки книжкового мистецтва : каталог стародруків, виданих на Україні : [у 2 кн.] / Яким Запаско, Ярослав Ісаєвич. Львів : Вища школа ; Видавництво при Львівському державному університеті, 1981. Кн. 1 : (1574–1700). С. 26 ; **Ісаєвич, Я. Д.** Першодрукар Іван Федоров ... С. 87–90 ; **Гусева, А. А.** Издания кирилловского шрифта ... Кн. 1. С. 536.
32. **Ісаєвич, Я. Д.** Першодрукар Іван Федоров ... С. 88.
33. Там же. С. 89.
34. **Каратаев, И. П.** Описание славяно-русских книг ... С. 293–294 ; **Каталог** белорусских изданий кирилловского шрифта XVI–XVII вв. / М-во культуры РСФСР, Гос. публич. б-ка им. М. Е. Салтыкова-Щедрина. Ленинград : ГПБ, 1973. Вып. 1 : (1523–1600) ... С. 137–140 ; **Голенченко, Г. Я.** Старопечатные кириллические издания ... С. 77 ; **Гусева, А. А.** Издания кирилловского шрифта ... Кн. 2. С. 1027–1029.
35. **Гусева, А. А.** Издания кирилловского шрифта ... Кн. 2. С. 1028.
36. **Бондар, Н.** «Книжка, собрание вещей нужнейших» Тимофія Михайловича / Н. Бондар // Острозька Академія : енциклопедія. Київ, 2010. С. 175.
37. Там же.

38. **Каратаев, И. П.** Описание славяно-русских книг ... С. 319 ; **Каталог** белорусских изданий кирилловского шрифта XVI–XVII вв. / М-во культуры РСФСР, Гос. публич. б-ка им. М. Е. Салтыкова-Щедрина. Ленинград : ГПБ, 1975. Вып. 2 : (1601–1654) ... С. 34–38 ; **Голенченко, Г. Я.** Старопечатные кириллические издания ... С. 84–85.

39. **Каталог** белорусских изданий кирилловского шрифта XVI–XVII вв. / М-во культуры РСФСР, Гос. публич. б-ка им. М. Е. Салтыкова-Щедрина. Ленинград : ГПБ, 1975. Вып. 2 : (1601–1654) ... С. 34–37.

40. **Прадмовы і пасляслоўі** ... С. 50–58, 195–215.

41. Там жа. С. 57, 211.

42. **Каталог** белорусских изданий кирилловского шрифта XVI–XVII вв. / М-во культуры РСФСР, Гос. публич. б-ка им. М. Е. Салтыкова-Щедрина. Ленинград : ГПБ, 1975. Вып. 2 : (1601–1654) ... С. 35–36 ; **Гісторыя** беларускай кнігі : у 2 т. / пад агул. рэд. М. В. Нікалаева. Мінск : Беларуская Энцыклапедыя, 2009. Т. 1 : Кніжная культура Вялікага Княства Літоўскага / М. В. Нікалаеў ; [наук. рэд.: В. В. Антонаў, А. І. Мальдзіс ; мастак Г. І. Мацур]. С. 217–218.

43. **Гісторыя** беларускай кнігі ... С. 194–195.

44. **Каталог** белорусских изданий кирилловского шрифта XVI–XVII вв. / М-во культуры РСФСР, Гос. публич. б-ка им. М. Е. Салтыкова-Щедрина. Ленинград : ГПБ, 1975. Вып. 2 : (1601–1654) ... С. 15.

45. Там жа. С. 16.

46. **Каратаев, И. П.** Описание славяно-русских книг ... С. 371 ; **Каталог** белорусских изданий кирилловского шрифта XVI–XVII вв. / М-во культуры РСФСР, Гос. публич. б-ка им. М. Е. Салтыкова-Щедрина. Ленинград : ГПБ, 1975. Вып. 2 : (1601–1654) ... С. 88–93 ; **Голенченко, Г. Я.** Старопечатные кириллические издания ... С. 96–97.

47. **Прадмовы і пасляслоўі** ... С. 84–89, 265–284.

48. **Каталог** белорусских изданий кирилловского шрифта XVI–XVII вв. / М-во культуры РСФСР, Гос. публич. б-ка им. М. Е. Салтыкова-Щедрина. Ленинград : ГПБ, 1975. Вып. 2 : (1601–1654) ... С. 89.

49. **Ісаевіч, Я. Д.** Украінське книговидання ... С. 122.

50. **Прадмовы і пасляслоўі** ... С. 88, 282.

51. **Каратаев, И. П.** Описание славяно-русских книг ... С. 490 ; **Каталог** белорусских изданий кирилловского шрифта XVI–XVII вв. / М-во культуры РСФСР, Гос. публич. б-ка им. М. Е. Салтыкова-Щедрина. Ленинград : ГПБ, 1975. Вып. 2 : (1601–1654) ... С. 171–174 ; **Голенченко, Г. Я.** Старопечатные кириллические издания ... С. 110.

52. **Прадмовы і пасляслоўі** ... С. 94–95, 301–308.

53. **Каталог** белорусских изданий кирилловского шрифта XVI–XVII вв. / М-во культуры РСФСР, Гос. публич. б-ка им. М. Е. Салтыкова-Щедрина. Ленинград : ГПБ, 1975. Вып. 2 : (1601–1654) ... С. 171, 173.

54. Там же. С. 172.
55. **Каталог** белорусских изданий кирилловского шрифта XVI–XVII вв. / М-во культуры РСФСР, Гос. публич. б-ка им. М. Е. Салтыкова-Щедрина. Ленинград : ГПБ, 1975. Вып. 2 : (1601–1654) ... С. 9–10.
56. Там же. С. 17.
57. Там же. С. 15–16.
58. **Каратаев, И. П.** Описание славяно-русских книг ... С. 548–549 ; **Каталог** белорусских изданий кирилловского шрифта XVI–XVII вв. / М-во культуры РСФСР, Гос. публич. б-ка им. М. Е. Салтыкова-Щедрина. Ленинград : ГПБ, 1975. Вып. 2 : (1601–1654) ... С. 216–220 ; **Голенченко, Г. Я.** Старопечатные кириллические издания ... С. 119.
59. **Каталог** белорусских изданий кирилловского шрифта XVI–XVII вв. / М-во культуры РСФСР, Гос. публич. б-ка им. М. Е. Салтыкова-Щедрина. Ленинград : ГПБ, 1975. Вып. 2 : (1601–1654) ... С. 219.
60. **Лаўрык, Ю.** Кнігі і кнігазборы ... С. 251.
61. **Тітов, Х.** Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVI–XVIII вв. : всезбірка передмов до українських стародруків / Х. Тітов. Київ, 1924. С. 439.
62. **Тітов, Х.** Матеріали для історії книжної справи ... С. 439–440 ; **Запаско Я. П.** Пам'ятки книжкового мистецтва : каталог стародруків, виданих на Україні : [у 2 кн.] / Яким Запаско, Ярослав Ісаєвич. Львів : Вища школа ; Видавництво при Львівському державному університеті, 1981. Кн. 1 : (1574–1700). С. 72.
63. **Клімаў, І. П.** Евангеліе ў перакладзе Васіля Цяпінскага / І. П. Клімаў ; М-ва культуры Респ. Беларусь, Беларус. дзяржаўн. ун-т культуры і мастацтваў. Мінск : БДУКІМ, 2012. С. 39–42.
64. **Запаско Я. П.** Пам'ятки книжкового мистецтва : каталог стародруків, виданих на Україні : [у 2 кн.] / Яким Запаско, Ярослав Ісаєвич. Львів : Вища школа ; Видавництво при Львівському державному університеті, 1981. Кн. 1 : (1574–1700). С. 72.
65. Там же.
66. **Тітов, Х.** Матеріали для історії книжної справи ... С. 472.
67. **Тітов, Х.** Матеріали для історії книжної справи ... С. 472–473 ; **Запаско Я. П.** Пам'ятки книжкового мистецтва : каталог стародруків, виданих на Україні : [у 2 кн.] / Яким Запаско, Ярослав Ісаєвич. Львів : Вища школа ; Видавництво при Львівському державному університеті, 1981. Кн. 1 : (1574–1700). С. 105.
68. **Ісаєвич, Я. Д.** Українське книговидання ... С. 249–255.
69. **Запаско, Я. П.** Пам'ятки книжкового мистецтва : каталог стародруків, виданих на Україні : [у 2 кн.] / Яким Запаско, Ярослав Ісаєвич. Львів : Вища школа ; Видавництво при Львівському державному університеті, 1984. Кн. 2, ч. 1 : (1701–1764). С. 47–48.

В работе предлагается трактовать украинские и белорусские издания Псалтыря и Нового Завета, печатанные одним кодексом, как единый сборник, созданный под влиянием идей Реформации в целях популяризации Св. Письма среди светских особ. Рассматриваются черты всего сборника, а также состав и особенности всех 9 изданий такого сборника, выходивших с кон. XVI до нач. XVIII вв.

In the paper it is proposed to treat the Ukrainian and Belarusian editions of Psalters and New Testament (by a single codex) as a collected book created under the Reformation ideas influence with the purpose to popularize St. Scripture among secular persons. The features of the collected book are in whole considered, as well the complement and specifics of all 9th editions of the book printed since the end of the XVIth c. before early the XVIIIth c.

Паршына А.П. (Мінск)

АНАЛІЗ ПЕРАКЛАДНОГА СЛОЎНІКА «ЛЕКСИКОН СЛАВЕНОРССКИЙ, И ИМЕН ТОЛКОВАНИЕ»¹ ПАМВЫ БЯРЫНДЫ

Для ўсходнеславянскіх зямель XVI–XVII стст. сталі часам уздыму рамяства, росту гарадоў і складання ўнутранага рынку, станаўлення і развіцця беларускай мовы, нацыянальнай пісьменнасці, літаратуры, грамадска-палітычнай думкі і наогул беларускай культуры. Выдаваліся першыя буквары, граматычныя слоўнікі, былі створаны выдатныя помнікі грамадска-прававой думкі – Статуты Вялікага Княства Літоўскага 1529, 1566, 1588 гг.

Росквіт культурнага жыцця быў бы немажлівы ў неадукаваным грамадстве. На тэрыторыі Беларусі ўсталявалася пэўная сістэма школьнай адукацыі: пачатковыя школы пры пратэстанцкіх саборах, езуіцкія навучальныя ўстановы. Існавалі пачатковыя і сярэднія школы і пры праваслаўных брацтвах. Дысцыпліны ў іх

¹ Назва слоўніка і цытаты падаюцца ў сучаснай транслітарацыі.